

ЧИННИКИ ДИНАМІКИ СТАВЛЕННЯ ДО ГРОШЕЙ У СИСТЕМІ СТАВЛЕНЬ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА

Швидкий темп життя сьогодення суспільства XXI століття з його постійними соціально-економічними, політичними, технічними змінами вимагає від психологічної науки постійно оновлювати свою наукову базу теоретико-практичними дослідженнями нових модифікацій всіх сфер життєдіяльності сучасної людини.

Одною з актуальних проблем розвитку психології є освоєння проблемного поля психолого-педагогічних передумов динаміки ставлення до грошей молодого покоління – майбутнього активного суб'єкта суспільного життя. Велими актуальною ця проблема є й тому, що в нашій державі останніми десятиліттями відбуваються швидкі та кардинальні зміни у "світоглядних орієнтаціях, суспільній психології, змісті матеріального життя і подєвого - людини" [2], викликані новими соціально-економічними умовами (процесом переходу до ринкової економічної системи, світовою фінансовою кризою тощо) та світовим процесом глобалізації, який активізує трансформацію економічної цивілізації в фінансову. Гроші стають всеохоплюючим феноменом суспільного життя. За цих умов нагальною стає і потреба вироблення психологічних засад адекватного, коректного ставлення особистості до грошей.

Метою роботи є систематизація психолого-педагогічних досліджень ставлення до грошей та визначення його ролі в системі ставлень особистості. В світовому науковому просторі проблема ставлення людини до грошей розглядається переважно економістами, фінансистами, юристами та ін. В їх публікаціях здебільшого йде мова про п'ять головних функцій грошей (як міри вартості, світових грошей, засобу накопичення, оборотності, платежу) та аналізуються їх об'єктивні характеристики.

Що ж до суб'єктивних, зокрема психологічних, характеристик ставлень до грошей, то в сучасній науці ця проблема не набула належної уваги. Більше того, як свідчить відомий психолог Furnham [4], навіть у науковій психології існує певна недооцінка теми психологічного обґрунтування формування ставлення людини до грошей. Він пояснює це тим, що ця тема вважається більш тривіальною у порівнянні з такими зловбодними питаннями, як аномалії мозку та причини шизофренії, і тому уважалось, що цією проблемою повинна займатися економічна наука.

Проте не всі психологи ігнорували цю тему. Так, у західній психології представники психоаналізу, біхевіористів, когнітивної психології, клінічної психології, психології розвитку в межах свого напрямку окреслили певні особливості ставлення людини до грошей.

З.Фрейд пов'язував ставлення дорослої людини до грошей з особливостями проходження нею сексуального розвитку на анальній стадії. Lietar, фінансист, використовуючи архетипічний підхід К.Г. Юнга, розглянув на прикладі міфів про Аполлона – Діоніса цикли фінансових сплесків та бумів і, відповідно, поведінку людей за цих обставин та їх ставлення до грошей. Skinner пояснював гроші в межах його біхевіористичних поглядів як узагальнене, символічне підкріплення. Allport запропонував термін "функціональна автономія", щоб описати мотиви, які переходять від попередніх систем, але стають незалежними від них, так, щоб зв'язок з первинним мотивом був історичним і не функціональним, і молоді системи можуть стати сильнішими, ніж старші системи. Гроші можуть бути відмічені як хороший приклад цього процесу. Піаже довів, що дитяче розуміння грошей проходить через ряд стадій. Кількість запропонованих стадій послідовниками Піаже різна, але в усіх варіантах формується поняття, згідно з яким діти, крок за кроком, дізнаються, як працювати в межах економіки дорослих і як використовувати її засади, особливо гроші.

На сучасному етапі розвитку західної психології Furnham нараховує сім напрямків, в яких досліджується ставлення до грошей, такі як проблеми економічної соціалізації: вивчення формування уявлень про значення, властивостей і походження грошей у дітей (Furnham, Thomas); сакральний та профанний сенс грошей (Belk, Wallendorf) тощо.

У вітчизній психології проблема формування психологічних підстав у ставленні людини до грошей практично не розроблялася до останніх десятиліть. Серед сучасних психологів, які займаються проблемою психології грошей, можна зазначити Г. Авер'янову, В. Москаленку, О.Козлову, які досліджують проблеми ставлення до грошей у зв'язку з процесом економічної соціалізації особистості, М.Семьонова, який осмислює особливості ставлення до грошей у людей з різним рівнем особистісної зрілості, соціально-психологічну сутність грошей вивчає І.Зубіашвілі, В. Єнін та Ю. Ніколенко розробляють психологічний образ грошей та інші.

З'явилися і праці філософів, котрі розробляють фундаментальні проблеми виникнення і функціонування грошей у суспільстві. Серед них зазначимо таких як В. Львін ("Філософія багатства: человек в мире денег"), А. Шептун ("Філософія денег") та інші.

Більшість же публікацій, присвячених проблемі психології грошей, репрезентує рівень популярної психології, яка заповнила психологічний простір ставлення людини до грошей неглибоким, поверховим описом фрагментарних, не завжди підтверджених, а часто і некоректних даних.

На сьогодні ще недостатньо визначені методологічні підходи дослідження проблеми формування психологічних особливостей опанування особистістю грошей.

На нашу думку, методологічною основою дослідження проблеми психолого-педагогічних передумов динаміки ставлення до грошей у системі відношень особистості школяра має бути **системний підхід**, котрий здатний забезпечити всебічний аналіз життєдіяльності особистості учня (діяльність, поведінку, спілкування з приволю грошей).

У західній науково-психологічній думці знаходимо певне підтвердження щодо необхідності розгляду грошей у відноснах Holmes, спираючись на сучасну міжособистісну перспективу, яка розглядає світ немовляти як інтерактивний з початку, підкреслює, що гроші не можна зрозуміти поза відносинами: які сутності є символікою використання, у яку розташовані об'єкт, його відносні координати, а не об'єкт безпосередньо. Як людина поводиться з її грошима повинно стати головною проблемою досліджень.

Ці вихідні методологічні та теоретичні засади дозволяють проаналізувати основні чинники становлення ставлень особистості до грошей.

На основі праць відомих психологів, таких як А. Фенько, Е. Шедрина, О. Козлова, Т. Гайдюліна, В.Єнін, О.Дейнека, А. Максименко, Ю. Ніколенко, Клу Маданес та Клаудіо Маданес, Matthews, Tang, Furnham, Alhabeeb, Leiser, Sevon, Levy та інших, ми дійшли висновку, що найважливішими чинниками формування ставлення до грошей у процесі економічної соціалізації дитини є наступні:

- Культурний фактор в його різних вимірах (загальнолодському, національному, культури спільностей, особистості);
- Загальні соціально-демографічні умови;
- Соціально-економічні умови;
- Сім'я: сімейні цінності, настанови;
- Безпосередній економічний досвід (власні покупки та продаж, кишенькові гроші, заробіток тощо);
- Школа;
- ЗМІ;
- Стосунки з друзями, вчителями, відносини в сім'ї;
- Стать;
- Символіка грошей;
- Вікові особливості;
- Індивідуально-психологічні особливості.

Вкрай важливими вважаємо останні два чинники, оскільки саме специфіка онтогенезу особистості може обумовлювати особливості змістовних характеристик динаміки економічної її соціалізації. Це особливо унаочнюється у ставленні до грошей. Розглянемо деякі з вищезазначених чинників у цьому контексті.

Безумовно соціокультурні та економічні умови мають сильний вплив на формування ставлення школяра до грошей. Дані досліджень учених підтверджують цю думку. Так, А.Фенько аргументовано показала, що на фоні економічних кризових явищ, які відбувалися на межі та після розпаду СРСР у новостворених незалежних країнах, діти, які зростали в цих умовах, сприйняли їх як даність, бо згідно з своїми не до кінця сформованими внутрішніми світами та слабкою системою психічної регуляції вони будь-які обставини сприймають як даність, оскільки головна мета дитинства – вписатися в цей світ. Дослідження V Zabukovec & M. Polic югославських десятилітніх дітей у 1990 році засвідчили більш адекватне розуміння ними інфляційних аспектів, ніж дорослим. У розвідках M. Wosinski & M.Pietras, також проведених 1990 року, підкреслюється, що польські діти молодшої групи у деяких економічних питаннях демонстрували більш зріле розуміння, ніж старші діти. На особливості формування ставлення до грошей звертає увагу А. Белкін, який безпідставно обґрунтовує думку про більш ранній період формування відносин дитини до грошей (до 6 років) через неспокійну, акцентувану увагу сьогодення до грошових справ. Це пов'язано з певними ризиками щодо здоров'я дитини, оскільки дитячий психічний апарат ще недостатньо сформований для усвідомлення таких серйозних справ. Продовжує аналогічну думку А.Фенько, досліджуючи шкільну молоддь: школа виступає оплотом цінностей, які гальмують економічний розвиток сучасної дитини, тому діти здобувають потрібну інформацію через виокремлені нами чинники: ЗМІ, власний досвід, наслідування взірцям нових норм ("новоукраїнців") та дорослих свого середовища. При цьому, часто за зовнішнім копіюванням цієї поведінки не міститься адекватного розуміння внутрішнього змісту, сенсів моральних норм тощо).

Логічно, що національна традиція виховання дітей, пов'язана з їх сім'єю, стала предметом дослідження сучасних психологів. Так, А. Белкін слушно застерігає увагу на тому, що не має сенсу відгороджуватися від потреби дитини зрозуміти, що таке гроші, а особливо якщо вона вже задає про це питання, цікавиться цим. Для цього необхідно, щоб дитина була з перших кроків включена до єдиного для всієї родини інформаційно – ситуативного поля та мала власне, адаптоване до можливостей віку уявлення про те, як живуть батьки, що їх турбує, про що мріють. Це стосується всіх аспектів життя, але грошових – у першу чергу.

Однак, як свідчать дослідження Г. Авер'янової та В. Москаленко, значна частина дітей залишається поза увагою батьків: лише 20% учнів 8-9, 11 класів обговорюють фінансові справи сім'ї, а 21,25% не бере ніякої участі у економічних справах сім'ї, що несприятливо відбивається на економічній соціалізації цих підлітків.

А. Белкін переконливо доводить ідею використання грошей при вихованні дітей, справедливо наголошуючи, що ці матеріальні стимули треба використовувати мудро: за наявності атмосфери щирої любові та піклування членів сім'ї один про одного, розуміння вірної дії дитини та батьків кінцевої мети використання цих стимулів. Тобто батьки не повинні використовувати гроші як шантаж або підкуп, замінити ними любов тощо.

Matthews продовжує роздуми над цією думкою, наголошуючи, що поведінка та установки особистості щодо ставлення до грошей є наслідком емоційної динаміки раннього дитинства, взаємостосунків з навколишніми, а, особливо, з батьками. Так, установки по ставленню до грошей, які вселяють батьки свідомо чи ні своїм дітям, справляють сильний вплив на їх подальше життя. Але, відповідно до того, що батьківські настанови є складним конструктом, котрий часто не має послідовності, двоїстими, то діти можуть відповідати на них і прямо протилежною поведінкою. Автор слушно вважає, що батьківські настанови можуть перекручувати сприйняття дійсності, викликати емоційні розлади та неадекватну поведінку у зрілому віці.

Alhabeeb відстоює ідею гарантованого і необхідного розширення дитячого досвіду з грошима. Одним з його моментів можуть бути кишенькові гроші. При цьому він спирається на дослідження Lassatte, який вважає, що батьки, які як головні постачальники дитячих кишенькових грошей, - є найважливішими педагогами споживчої поведінки, і практика надання кишенькових грошей – ознака економічної освіти в межах сімейства. За контрастом, він міркує, що в дітей, які не отримують кишенькових грошей, немає жодної можливості тимчасових стратегій, жодного управління грошима і отже жодної відповідальності.

Ідея кишенькових грошей як ефективного інструменту пошкваллення соціалізації дітей все більше пробиває собі дорогу в психологічних дослідженнях. Кишенькові гроші забезпечують дітей ранніми і цінними як економічними, так і моральними уроками. Перевірене використання кишенькових грошей може, через якийсь час, забезпечити дітей ідейними вигодами, наприклад, знання і практики у створенні їх власних рішень і ухвалення відповідальності за них, оцінка грошей і робочих цінностей, самовпевненість, економічна і соціальна незалежність. Раннє і підтримане використання системи кишенькових грошей може бути більшою компенсацією в допомозі дітям із знанням справи і благополучно провести через лабіринт альтернативних рішень в їх пізніших роках.

До цього висновку приходять і західні, і вітчизняні психологи, розглядаючи кишенькові гроші як одну з важливіших і складних цілісних систем у процесі формування психології грошей у дітей. Так, А. Бояринцева розглядає видання кишенькових грошей як включення дітей до економічної підсистеми психологічної структури сім'ї.

Поглиблене дослідження структури кишенькових грошей С. Буреніна, приділяючи увагу їх складовим елементам, як умову сумісного часуспроводження та здійснення сумісної діяльності, засіб оцінки особистості однієї людини. Кишенькові гроші стали надбанням сучасної шкільної молоді, котра розширює поле їх застосування; так у відповідях підлітків на питання про мету та цілі витрати кишенькових грошей домінує тенденція осмислення грошей як самоцінності: підлітки не марнують гроші, а здійснюють валютні операції тощо.

Що стосується виховних особливостей ставлення дітей до грошей, то в психологічній літературі висловлюється цінна думка про те, що з 3 років починається економічна соціалізація через видіння дитиною грошей у операціях продажу/купівлі (дослідження О.Козлової). Підтримуючи її, додамо, що також важливим засобом формування психології грошових відносин є дитячі казки, в яких містяться ідеї кореляції ставлення до грошей з індивідуально-психологічними особливостями героїв та їх вчинками.

Продовжуючи розгляд вікової динаміки ставлення до грошей, звернімося до дослідження Г. Авер'янової та В. Москаленко, які підкреслюють, що входження дитини в економічні відносини протікає з якісними відмінностями двох вікових періодів: дитинства та підліткового віку. Провідним чинником на першому виступають – гроші, з примітивним усвідомленням їх функцій (сходить у магазин та купити іграшку тощо). У другому віковому періоді економічна соціалізація зумовлюється дорослою економічною діяльністю (участь у економічному житті сім'ї, у бізнесі тощо), розумінням функцій грошей. Авторі експериментально підкреслюють значні відмінності між особливостями протікання економічної соціалізації в молодших та старших підлітків: лише 15% молодших підлітків обговорюють фінансові справи з сім'єю, жоден з досліджуваних молодшого підліткового віку не допомагає сім'ї своїми заробітками, зате 25% старших підлітків обговорюють фінансові справи з сім'єю, а 27,5% - допомагають своїми заробітками.

Здійснений нами огляд публікацій свідчить про взаємообумовленість і взаємозв'язок вищезазначених чинників у процесі формування відношень дитини до грошей. Можна вказати ще й на доробок Ю. Ніколенко, яка зазначає складність та парадоксальність феномена грошей, котрі проявляються у багатозначності і суперечливості їх відображення у свідомості людей, що, у свою чергу, взаємозумовлено багатфакторністю ставлення до грошей.

Цим певною мірою пояснюється відмінність у психологічному контексті осягнення ставлення до грошей у різному віці дітей. Так, Leiser, Sevon, Levy стверджують, що кожен з нас має розходження між власною та суспільною якість особистості. "Економічна людина" в межах нас бореться за особисте гедонічне задоволення. Вона розцінює інших людей як багато перешкод на шляху до своїх власних егоїстичних цілей. "Соціальну людину" ведуть моральні та соціальні норми. Авторі стверджують, що всі люди показують риси цих обох аспектів особистості. Тим не менше, одна частина може бути домінуючою за певних умов. Дослідники підкріплюють цю думку власними експериментальними дослідженнями, які показали, що молодші діти (8 – 11 років) маніфестують більше рис "соціальної людини", в той час як діти віком 14 років – "економічної людини".

Висновок. На нашу думку, у всіх вищезазначених чинниках формування психологічного ставлення особистості до грошей у процесі економічної соціалізації дитини проявляється глобальна система відносин особистості з собою, іншими людьми, світом речей. У той же час ми вважаємо, що базисними (первинними) по відношенню до монетарних ставлень особистості виступає вищезазначена трійста система відношень особистості; відповідно, ставлення людини до грошей виступає вторинними, але при цьому в подальшому розвитку особистості останні ставлення можуть впливати на базисні. Таким чином здійснюється між ними певний діалектичний взаємозв'язок. Цей аспект виступає предметом нашого експериментального вивчення психолого-педагогічних передумов динаміки ставлення до грошей у системі відносин особистості школяра.

Здійснений нами перший етап експериментального дослідження вищезазначеної проблеми включав проведення опитувальника Є.Горбачової та А.Купрейченко "Нравственная оценка денег", опитувальника Furnham "Ставлення до грошей", багатфакторної особистісної методики Р.Кетелла (форма С), які дали можливість зробити висновки щодо особливостей психології монетарних ставлень школяра та його особистості.

Перспективу наших досліджень складатимуть вивчення психологічних компонентів ставлення дитини до грошей, до себе, до інших людей, до світу речей і визначення характеру взаємозв'язків між ними.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авер'янова Г., Москаленко В. Особливості економічної соціалізації молоді в умовах трансформації українського суспільства // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. С.Д. Максименка, В.Т. Циби, Ю.Ж. Шайгорського. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 296-318.
2. Ильин В.В. Философия богатства: человек в мире денег / В.В. Ильин. – К.: Знания Украины, 2005. – 496 с.
3. Фенько А.Б. Проблема денег в зарубежных психологических исследованиях / Фенько А.Б. // Психологический журнал, № 1 - 2000. – С. 50-62
4. Furnham, A., & Argyle, M. (1998). The psychology of money. London: Routledge.
5. Holmes, J. (1998) Money and psychotherapy: Object, metaphor or dream. International Journal of Psychotherapy, 3, 123-133.

Подано до редакції 10.02.10

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються методологічні й теоретичні основи вивчення психологічних особливостей ставлення школяра до грошей, а також фактори формування ставлення до грошей у процесі економічної соціалізації дитини.

Ключові слова: чинники ставлення до грошей, ставлення до себе, відносин з іншими, світом речей, індивідуально-психологічні особливості, вікові особливості дитини.

О.П. Никитина

ФАКТОРЫ ДИНАМИКИ ОТНОШЕНИЯ К ДЕНЬГАМ В СИСТЕМЕ ОТНОШЕНИЙ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются методологические и теоретические основы изучения психологических особенностей отношения школьника к деньгам, а также факторы формирования отношения к деньгам в процессе экономической социализации ребенка.

Ключевые слова: факторы отношения к деньгам, отношение к себе, отношение к другим, отношение к миру вещей, личностно-психологические особенности, вековые особенности ребенка.

О.Р. Nykytyna

FACTORS OF DYNAMICS OF ATTITUDE TO MONEY IN THE SYSTEM OF PUPIL'S PERSONAL ATTITUDES

SUMMARY

The article analyzes methodological and theoretical bases of studying psychological features of pupils' attitude to money, as well as factors of formation of attitude to money during child's economic socialization.

Keywords: factors of attitude to money, attitude to oneself, attitude to other people, attitude to the world of things, individual psychological features, age features of a child.